

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

**Циклова комісія соціально-гуманітарних, філологічних дисциплін
та фізичної підготовки**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Психологія»

вибіркових компонент

освітньо-професійної програми

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

272 *Авіаційний транспорт*

Технології робіт та технологічне обладнання аеропортів

за темою 8 – *Психологічна структура особистості*

Кременчук 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 №7

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 28.08.2023 №1

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 №7

Розглянуто на засіданні циклової комісії соціально-гуманітарних, філологічних дисциплін та фізичної підготовки, протокол від 28.08.2023 №1

Розробник: викладач циклової комісії соціально-гуманітарних, філологічних дисциплін та фізичної підготовки, спеціаліст вищої категорії Кошева Ю.В.

Рецензенти:

1. Викладач Кременчуцького національного університету ім.М.Остроградського, к.пед.наук, доц., доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Сошенко С.М.
2. Викладач циклової комісії соціально-гуманітарних, філологічних дисциплін та фізичної підготовки Кременчуцького льотного коледжу ХНУВС, к.пед.н, викладач вищої категорії Кірюхіна М.В.

План лекції.

1. Поняття про психологічну структуру особистості.
2. Стійкість особистісних рис.
3. Саморозвиток та самореалізація особистості.
4. Соціалізація як необхідний етап розвитку особистості.

Рекомендована література:

Основна:

1. Дубравська Д. М. Основи психології: Навчальний посібник. – Львів: Світ, 2001. – 280 с.
2. Загальна психологія: Підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська,
3. В. Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – 464 с.
3. Загальна психологія. / За заг. ред. С. Д. Максименка. Підручник. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 704 с.
4. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і згода. – К.: Наукова думка, 1996. – 190 с.
5. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2007. – 256 с.
6. Клименко В. В. Психологія творчості.: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2006. – 480 с..
7. Основи практичної психології: Підручник / За заг. ред. В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 2003. – 536 с.
8. Основи психології: Підручник / За заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К.: Либідь, 2002. – 630 с.
9. Практикум із загальної психології / За ред. Т. І. Пашукової– К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. – 204 с.
10. Психологія: Підручник / За ред. Ю. Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2001. 390 с.

Допоміжна:

1. Роменець В. А. Психологія творчості: навчальний посібник. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
2. Русинка І. І. Психологія: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2007. – 367 с.
3. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – 520 с.
4. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія: Навчальний посібник. – К.: Наукова думка, 2000. – 190 с.
5. Цимбалюк І. М. Психологія. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 304 с.
6. Цимбалюк І. М., Яницька О. Ю. Загальна психологія. Модульно-рейтинговий курс для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Професіонал, 2004. – 215 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Цифрова бібліотека України www.elib.org.ua
2. Освітній сайт www.osvita.org.ua
3. Студентська електронна бібліотека <http://chitalka.info>
4. Вікіпедія: вільна електронна енциклопедія (українська)
<http://uk.wikipedia.org>
5. Сайт Книжкової палати України www.ukrbook.net
6. Електронна бібліотека www.lib.com.ua
7. Національна бібліотека України ім. Вернадського www.nbuv.gov.ua

Текст лекції

1. Поняття про психологічну структуру особистості.

Особистість слід розглядати як складну систему, в якій диференціюються та інтегруються психічні властивості, що розвиваються в індивіді під впливом соціальних факторів в умовах здійснення ним діяльності та спілкування з іншими людьми. Тому особистість можна вважати "системою систем", на що вказував Г. С. Костюк.

Синтез системного уявлення про особистість має відповідати ознакам системного підходу, таким як наявність цілісної структури елементів, взаємозв'язків між складовими елементами, ієрархічної організації елементів, системоутворюючих факторів, вхідних та вихідних структурно-функціональних характеристик, рівня розвитку системи тощо. Разом із тим у такій системі має бути врахована соціальна, психологічна, індивідуальна своєрідність, зокрема наявність в особистості такої специфічної підсистеми, як самосвідомість.

Можна виділити три основних аналітичних напрями, у річний яких здійснювалися спроби формування базових системних засад побудови цілісної психологічної структури особистості, про що вже йшлося у попередніх розділах. Це соціально-психолого-індивідуальний, діяльнісний та генетичний напрями. У дослідженнях О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, Ф. Лерша, Г. С. Костюка, К. К. Платонова, В. Ф. Моргуна та інших психологів чітко виявляється тенденція до синтезу багатовимірної системної психологічної структури особистості.

Прикладом може слугувати функціональна динамічна психологічна структура особистості К. К. Платонова (1906- 1983). Він виділяв у структурі особистості чотири під структури: соціально зумовлену підструктуру спрямованості особистості; надструктуру досвіду; підструктуру психічних процесів; підструктуру біопсихічних властивостей особистості. Крім того, вчений розглядав і другий ряд - підструктури здібностей і характеру. Із застосуванням принципу "накладання" одного ряду підструктур на другий був зроблений крок до системної побудови двовимірної психологічної структури особистості.

Цікавий і перспективний проект синтезу інших двох вимірів психологічної структури особистості здійснив у 30- 50-х роках відомий німецький психолог Ф. Лерш. Він запропонував поєднати соціально-психолого-індивідуальний і діяльнісний плани особистості у вигляді двовимірної горизонтально-вертикальної схеми. Цей варіант побудови структури особистості підтримали українські психологи Г. С. Костюк і П. М. Пелех.

За Ф. Лершем, горизонтальний параметр особистості утворюють психічні процеси та функції, що виникають і розвиваються в особистості на основі "закону комунікації". Горизонтальний вимір складається з чотирьох "членів": мотиваційного, чуттєвого (або емоційного), пізнавального, діяльнісного.

Вертикальний параметр особистості розглядається як внутрішній результат "горизонтальної" діяльності, як внутрішні сили особистості, котрі утворюють нашарування у формі диспозиції психічних властивостей, навичок, звичок тощо. Вони динамічні, бо беруть участь у "горизонтальній" діяльності особистості - у відчутті, сприйманні та інших психічних процесах.

Вертикальна структура особистості утворюється такими диспозиціями, як: а) особистісна надбудова; б) ендотимна основа особистості - її внутрішні спонукання, прагнення, потреби та почуття як мотиви діяльності; в) зовнішній обсяг переживань особистості - її відчуття, сприймання, уява, пам'ять, фантазія, мислення, діяльна поведінка тощо; г) життєва основа особистості - сукупність органічних процесів живої істоти, серед яких найважливішими є фізіологічні процеси у нервовій системі. Розвиток особистості у горизонтальному та вертикальному вимірах - це єдиний процес. Будь-яка психічна функція горизонтального ряду залишає свої сліди у вертикальному ряді нашарувань, диспозицій і навпаки.

Підсумовуючи аналіз наукових даних, можна стверджувати, що в основі системної психологічної структури особистості лежать три базових виміри: І - соціально-психолого-індивідуальний - вертикальний; ІІ - діяльнісний - горизонтальний; ІІІ - генетичний - віковий, за допомогою якого характеризується рівень розвитку властивостей особистості, її задатків і здібностей на певному етапі становлення індивіда як особистості. Ці виміри становлять систему основ цілісної психологічної структури особистості. Вони пов'язані між собою за ортогональним принципом, за яким співвідносяться три виміри простору. На рис. 7 умовно представлений взаємозв'язок між указаними вимірами у графічній формі.

Здійснюючи аналіз і синтез системної психологічної структури особистості, треба усвідомлювати, на якому рівні узагальнення ведеться побудова цієї структури. Так, якщо говорити про поняття "психологічна структура" як про аспект системної характеристики особистості, тобто складної соціально-психолого-індивідуальної за своєю природою системи з певними властивостями, що постійно розвивається і реалізується у формі діяльності та спілкування, то його можна віднести до першого, найвищого

рівня узагальнення, з якого має починатися процес конкретизації цього поняття.

Другому рівневі конкретизації властивий розгляд трьох вимірів - соціально-психолого-індивідуального, діяльнісного та генетичного - як базових параметрів психологічної структури особистості.

На третьому рівні ведуться диференційований та інтегративний аналіз і синтез підструктур (спілкування, спрямованості, характеру, самосвідомості, досвіду, інтелекту, психофізіологічних властивостей), компонентів (потреб ніс по-мотиваційного, інформаційно-пізнавального, цілеутворюючого, результативного, емоційно-почуттєвого) та рівнів розвитку (здатки, властивості, здібності) в межах основних параметрів.

Четвертий умовний рівень конкретизації аналізу і синтезу психологічної структури особистості утворюють психічні властивості, функції і процеси. У табл. 3 наводиться матриця, де представлені елементи підструктур і компонентів перших двох вимірів - соціально-психолого-індивідуального та діяльнісного, а третій, генетичний, лише окреслений без диференціації на задатки, здібності та рівні розвитку.

На п'ятому умовному рівні конкретизації аналізу і синтезу психологічної структури особистості стає можливою класифікація конкретних властивостей і власне здібностей особистості до певних видів діяльності (наприклад, до науково-технічної, управлінської, економічної, педагогічної тощо) або виконуваних людиною ролей (начальника, підлеглого, чоловіка, жінки та ін.). Такий підхід цілком узгоджується із загальноновживаним визначенням здібностей як "індивідуально-психологічних особливостей людини, що сприяють успішному виконанню нею тієї чи іншої діяльності". Такого розуміння здібностей дотримуються Б. М Теплов, Г. С. Костюк та інші дослідники.

Варто зазначити, що перші чотири рівні конкретизації психологічної структури особистості можна розглядати як такі, що характеризують її макроструктуру, а інші рівні (починаючи з п'ятого) - як такі, що належать до мікроструктури. Перехід від макроструктури до мікроструктури пов'язаний з вимогами, що висуваються до особистості конкретними видами діяльності та поведінки, ролями, соціальним статусом, позицією, рангом, які обирає, застосовує й реалізує людина в конкретних соціальних умовах життя.

2. Стійкість особистісних рис.

Ступінь розвитку сучасної психології дає змогу здійснити системний психологічний аналіз і синтез моделей особистості на шостому рівні конкретизації.

У перспективі, на певному рівні конкретизації системної моделі особистості, стануть доцільними поєднання зусиль представників різних наук (біологів, генетиків, фізіологів, кібернетиків, психологів, соціологів) і розробка комплексної програми вивчення особистості, яка за своїм масштабом може бути зіставлена з міжнародною програмою "Геном людини".

Наступним кроком у розробці системного психологічного уявлення про особистість має стати дослідження взаємодії між підструктурами, компонентами і рівнями розвитку психологічної структури. Принагідно застосовувати ті дані, що вже існують у психологічній науці - у працях Б. Г. Ананьєва, Г. С. Костюка, О. М. Леонтьєва, Ф. Лерша, С. Л. Рубінштейна та ін. Так, на думку Б. Г. Ананьєва, структурно-функціональні взаємозв'язки між елементами психологічної структури особистості будуються одночасно за двома принципами: 1) субординаційним, або ієрархічним, коли складніші та загальніші соціальні й психологічні властивості особистості підпорядковують собі елементарніші й часткові соціальні та психофізіологічні властивості; 2) координаційним, за яким взаємодія здійснюється на паритетних началах, що допускає певну свободу, тобто відносну автономність кожної з них.

Особистості властива самосвідомість, тому їй притаманний і третій тип взаємовідносин. Цей тип можна назвати еґоординаційним - він виявляється в самопізнанні, самоорганізації та самовдосконаленні особистості в процесі діяльності та поведінки на основі Я - підструктури як ядра особистості

Для особистості характерні зовнішній і внутрішній (стосовно індивіда) плани регуляції, складні субординаційні, координаційні та еґоординаційні взаємозв'язки як в інтеріндивідному, так і в міжіндивідному плані діяльності й поведінки. Водночас особистості як системі психічних властивостей притаманні певні рівні відображення дійсності. Серед таких рівнів у психології виділяють свідомість та несвідоме, самосвідомість.

3. Саморозвиток та самореалізація особистості.

Необхідною умовою самореалізації є саморозвиток. Адже щоб особистість успішно реалізувалась, їй потрібно володіти системою морально-духовних цінностей, які є змістовою основою цього духовно-практичного процесу.

Саморозвиток -- самозміна суб'єкта у напрямі свого Я-ідеального, яке виникає під впливом зовнішніх і внутрішніх причин.

Саморозвиток особистості пов'язаний з її життєдіяльністю, у межах якої він здійснюється. Тому вже з дошкільного віку, з моменту виокремлення свого Я, дитина стає суб'єктом власної життєдіяльності, оскільки починає ставити цілі, підкорятися власним бажанням і прагненням, враховуючи вимоги інших. Ці спонуки мають набувати суспільної спрямованості, тому що в іншому разі вони деструктивно впливатимуть на розвиток особистості.

Саморозвиток переважно є індивідуальним процесом, що розгортається у внутрішньому плані особистості. Водночас він є процесом об'єктивним, що здійснюється під впливом значущих інших. На перших порах дитина створює свою особистість, імітуючи зміст поведінки дорослого, а також в ігровій, зображувальній, елементарній трудовій діяльності. На цьому етапі важлива ініціатива дорослих, спрямована на становлення самостійності дитини. Далі ініціатива дорослих полягає у визначенні, пред'явленні дитині соціальних очікувань, цінностей. Лише підліток спроможний самостійно формулювати

завдання для самовизначення, розв'язання яких, однак, потребує спільного з дорослим пошуку відповідних способів.

Створення раціональних педагогічних умов для особистісного саморозвитку неможливе без опори на його механізми. У цьому зв'язку важливу роль відіграє механізм самоприйняття, який є початковою ланкою самореалізації особистості.

Самоприйняття - безумовне позитивне ставлення суб'єкта до власних особистісних надбань незалежно від їх оцінки оточуючими людьми.

Таке розуміння самоприйняття не заперечує факт функціонування негативних утворень і їх негативного емоційного оцінювання. Це емоційне явище значною мірою стимулює особистісний саморозвиток, спрямовуючи його у суспільно значущому напрямі.

На перший погляд, особистість легко приймає свої утворення (рису, установку, потяг), однак насправді це не так, у неї відсутні для цього необхідні вміння. Особистість часто не вміє відкривати свої набутий, оскільки багато з них, особливо ті, що зумовлюють негативні емоційні переживання, трансформуються в її підсвідомість.

У забезпеченні методичного супроводу процесу самоприйняття педагогу важливо знати, що вихованець безумовно приймає у собі, до чого позитивно ставиться; що у свідомлює у собі як негативне, яке породжує неприємні переживання (неприйняття певних якостей зумовлює їх викорінення чи блокування); що негативне він у собі не усвідомлює, оскільки воно було витіснене у підсвідомість.

Особливо небезпечні для самоприйняття негативні оцінки себе, які можуть ускладнюватися узагальненням своєї самооцінки ("Я поганий"), поширенням її на всіх людей ("Всі погані"). Така позиція може реалізовуватися за двома сценаріями: 1) песимістичного світосприйняття; 2) маніпулювання іншими з метою досягнення утилітарних цілей.

У забезпеченні саморозвитку важливу роль відіграє механізм самопрогнозування, оскільки особистість повинна передбачати результати власної діяльності, поведінки і безпосередньо себе у нових морально-духовних координатах.

Самопрогнозування - механізм, за допомогою якого особистість визначає можливості свого розвитку, виокремлює вимоги, на які необхідно орієнтуватися.

Зміст і спрямованість самопрогнозів особистості визначають: орієнтація на свої вчинки, ситуації внутрішнього життя та середовище, яке оточує; спрямованість на передбачення власних діянь у контексті динаміки зовнішньої ситуації; розгляд себе на різних часових етапах особистісного онтогенезу.

Результат саморозвитку особистості залежить від поєднання процесів самоприйняття і самопрогнозування.

4. Соціалізація як необхідний етап розвитку особистості.

Народившись, людина має лише можливість стати особистістю, яка набуває реальності в міру засвоєння дитиною багатства людського досвіду, культури і перетворення з об'єкта турботи дорослих на самостійний суб'єкт діяльності. Людське дитя з'являється на світ найменш пристосованим порівняно з представниками тваринного світу, проте саме ця біологічна незапрограмованість відкриває можливості до засвоєння найширшого спектра культурних та соціальних програм. На думку представника філософської антропології німецького соціолога Арнольда Гелена, "біологічна недостатність" людини означає, що вона "не завершена" і не закріплена у тваринному царстві, а "відкрита" світові та призначена для творчості. Як свідчить історія, "феномен Тар-зана" — чистісінька вигадка, бо діти, які на стадії раннього дитинства були позбавлені людського оточення, так і не змогли надолужити втрачене і набути людських якостей.

Щоб стати людиною, мало однієї біологічної спадковості, потрібна спадковість соціальна. Процес засвоєння людиною певної системи знань, норм і цінностей, притаманних повноправним членам суспільства, звичайно називають соціалізацією. Іншими словами, соціалізація — це перетворення біологічного індивіда на соціальну істоту, входження індивіда в соціум.

У науці склалися різні концепції соціалізації залежно від того, як розуміються особистість та рушійні сили її розвитку. На одному полюсі можна розмістити авторів, які поділяють уявлення про біологічну сутність людини (скажімо, З. Фрейд та його послідовники), і тоді процес соціалізації постає як придушення природних інстинктів людини, пристосування їх до поширених у суспільстві заборон і табу; на другому — вчених, які вважають особистість пасивним продуктом виховання (як це розуміє біхевіоризм за загальною схемою "стимул — реакція").

Серед українських та російських соціологів і психологів досить поширена концепція соціалізації, що ґрунтується на принципах історико-культурної концепції Льва Виготського. На відміну від соціогенетичних концепцій, де розвиток дитини розглядався як "зліпок", результат впливу зовнішнього середовища, Л. Виготський підкреслював, що вплив середовища, у свою чергу, переломлюється крізь психологічні якості, які вже виникли. Становлення людини включає два відносно автономні, але нерозривно пов'язані процеси: натуральний (процес фізичного дозрівання індивіда) і соціальний (визрівання індивіда як особистості). Натуральний ряд розвитку описує історію становлення певної системи природно детермінованих якостей, соціальний — етапи залучення індивіда до людської культури, оволодіння суспільно необхідними знаннями, нормами та цінностями і включення його в суспільну діяльність.

Є різні варіанти періодизації етапів соціалізації. Спільна і найбільш загальна періодизація — це поділ життя людини на дотрудове (охоплює період до початку трудової діяльності), трудове (період зрілості людини) та післятрудова, яке збігається, як правило, з пенсійним віком. У цьому разі

соціалізація по суті охоплює все життя людини. Інші автори вважають за необхідне обмежити соціалізацію періодом до настання соціальної зрілості (тобто входження особистості в самостійне життя) або, принаймні, назвати цей період первинною соціалізацією.

Взагалі перелік етапів соціалізації залежить від того, як той чи інший автор бачить розвиток особистості на різних стадіях її життя. Цікавою і досить відомою є концепція американського психолога Еріка Еріксона, який поділив увесь життєвий цикл на вісім фаз. Кожна з них має свої специфічні завдання щодо формування певних психологічних утворень, і вони можуть розв'язуватися сприятливим чи, навпаки, несприятливим чином.

Перша фаза — немовля. її головне завдання — сформувати у немовляти несвідоме почуття "базової довіри" до зовнішнього світу. Основним засобом для цього слугують батьківська турбота і любов. Якщо "базова довіра" не виникає, у немовляти з'являється відчуття тривоги, недовіри до світу, у дорослому віці воно може обернутися замкненістю, озлобленістю тощо.

Друга фаза — раннє дитинство. У дитини формується почуття автономії й особистої самоцінності або, навпаки, сорому. Зростання самостійності дитини на цій стадії узадає такі майбутні якості особистості, як почуття відповідальності, поважання дисципліни та порядку.

Третя фаза — вік гри (приблизно від 5 до 7 років) — формує почуття ініціативи. Якщо бажання щось зробити самостійно блокується, у дитини виникає почуття провини. У цьому віці вирішальним чинником є групова гра, яка дає дитині можливість приміряти до себе різні ролі. Цей етап відповідальний за утворення почуття справедливості, яку розуміють як відповідність правилу.

Четверта фаза — шкільний вік, коли формуються почуття підприємливості та ефективності, здатність добиватися поставленої мети. Найважливіші цінності тут — підприємливість та ефективність. У негативному варіанті в дитини з'являється відчуття неповноцінності як наслідок недостатньо успішного навчання. Саме в цьому віці закладається ставлення до праці.

П'ята фаза — юність — характеризується виникненням почуття власної неповторності, індивідуальності, в негативному варіанті виникає протилежне — дифузне "я", рольова та особистісна невизначеність. Типовим для цієї фази є також "прогривання ролей", коли молода людина не обирає ролі остаточно, а начебто приміряє їх до себе.

Шоста фаза — молодість — характеризується появою потреби і здатності до інтимної психологічної близькості з іншою людиною, включаючи сексуальну близькість. Незадоволення цих потреб призводить до почуття самотності та ізоляції.

Сьома фаза — дорослість — включає насамперед творчу діяльність та відчуття продуктивності; вони виявляються не лише у праці, а й у турботі про інших, включаючи нащадків, у потребі передати свій досвід. У негативному варіанті з'являється відчуття застою.

Восьма фаза — зрілий вік, або старість, — характеризується почуттям задоволеності, виконаного обов'язку, повноти життя; у негативному варіанті виникають відчай та розчарування.

Особливістю соціологічного вивчення процесів соціалізації є увага до ролі в них соціальних інститутів і організацій суспільства.

Як основні інститути соціалізації, які справляють основний формуючий вплив на становлення особистості у певні життєві періоди, звичайно виокремлюють сім'ю, дошкільні дитячі заклади, школу, навчальний та трудовий колектив. Психологію переважно цікавить, які психологічні якості утворюються під впливом цих інститутів; соціальну психологію — механізм цього впливу, процеси міжособистісної взаємодії; соціологія звичайно досліджує зміст цих інститутів у конкретному суспільстві у певний історичний час і, отже, змістовну навантаженість соціалізуючого впливу цих інститутів. Якщо мати на увазі сім'ю, то соціолога передусім цікавить соціальна побудова сім'ї — нуклеарна вона чи розширена, будується вона на авторитарних чи демократичних засадах тощо.

дидат психологічних наук, с.н.с. Мацегора Я. В.